

Vakfiyelere Göre XV. Yüzyılda Bursa'da İmar Faaliyetleri

The Activities of Public Improvements in Bursa in The XV. th. Century in Accordance With The Waqfs.

Hamza KELEŞ

G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı

ÖZET

Bir dönem Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa, siyasi, kültürel ve ticarî bir merkez olarak uzun bir süre önemini kaybetmemiştir. Fetihden önce kale-şehir durumunda olan Bursa şehrinin gelişmesinde XIV-XV. yüzyıllarda kurulmuş olan vakıfların etkisi büyüktür. Bu çalışmada XV. yüzyılda Bursa'da kurulan vakıfların şehrin imarına olan etkisi incelenmiştir.

ABSTRACT

Bursa, which became the capital of the Ottoman Empire, did not lose its importance as a political, cultural and commercial centres for a long time. Before its conquest by the Ottomans the city of Bursa was castle-city. The influence of waqfs on the development of Bursa in the Ottoman period was great. In this article, the influence of waqfs that were established in Bursa on the public imporement of the city is examined.

Giriş

Osmanlı dönemi Türk şehirlerinin kurulması ve gelişmesi “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi” ile “İmaret Sistemi”nin ortak sonuçları çerçevesinde gerçekleşmiştir.¹

¹ Bkz. Mustafa CEZAR: “Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi”, IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981) C. III, Ankara 1989, s. 1395-1415; Osman ERGİN: *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939; Tülay REYHANLI: “Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları (TKA)*, C.XV, S.1-2, Ankara 1976, s. 121-131; Ö.Lütfi BARKAN: “Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (İÜİFM)*, C. XXIII, S.1-2, 1962-1963, s. 239-296; Bahaeddin YEDİYILDIZ: “Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf

Osmanlı klasik dönem imar sistemine göre; Osmanlı şehirlerinde çeşitli türdeki yapılara ait inşaatlar, büyük çoğunlukta hayır sahipleri tarafından gerçekleştiriliyordu. Toplum yararını amaçlayan camiler, çeşitli okullar, kütüphaneler, hastaneler, zaviyeler, imaretler, kervansaraylar gibi dinsel, kültürel, sosyal nitelikli yapılar hep hayır sahipleri tarafından yapılıyordu. Han, hamam, arasta, bedesten gibi ticari nitelikli yapılar da dinsel, kültürel ve sosyal nitelikli yapıları gelirleri ile desteklemek üzere yine hayır sahiplerince inşa ettiriliyordu. Kısacası şehirlerin fiziksel dokusunda en büyük yeri tutan çeşitli türdeki yapıların meydana getirilmesinde temel ögeyi şahsî etkinlikler oluşturuyordu.²

Osmanlı vakıf sisteminin ebedilik ilkesi ile birlikte dokunulmazlığa da sahip bulunması, Osmanlı imar sistemini vakıf sistemi ile birleştirmiş, imar ve şehircilik konusunda hayır sahiplerinin yapı kurmalarına daha fazla cesaret ve güvence vermiştir.³

A. XV. Yüzyıl Bursa'sında Vakıf Yoluyla İmar Faaliyetlerine Katılan Gruplar ve Bunların Yaptırdıkları Eserler

Şehirlerin yapılanma ve gelişmesinde ana role sahip olan dinî, kültürel, sosyal, ticarî nitelikli yapılar çok büyük oranda sultanlar, vezirler, önemli devlet memurları ve zengin kişiler tarafından yaptırılmıştır.⁴

XV. yüzyılda Bursa'da imar faaliyetlerine katılan gruplar ile bu grupların inşa ettirdikleri yapılar şöyledir.⁵

Külliye'leri", *Türk Kültürü (TK)*, S.219, s. 262-291; Ferudun AKOZAN: "Türk Külliye'leri" *Vakıflar Dergisi (VD)*. C.VIII, Ankara 1969, s. 303-309; Ö.Lütfi BARKAN: "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD*. C. II, Ankara 1942, s. 279-387; Cİ. HUART: "İmaret" *İA*, C.V/2, Ankara 1960, s. 985; Ziya KAZICI: "Osmanlı Devleti'nde İmaret" *Osmanlı*, C.V, Ed: Güler EREN, Ankara 1999, s. 44-48; Doğan KUBAN: "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," *VD*, C. VII, İstanbul 1968, s. 53-75; Hilmi Ziya ÜLKEN: "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirliği," *VD*. C. IX, Ankara 1970, s. 13-39; Yukarıda belirtilen sistemleri destekleyen araştırmalar da şunlardır: Semavi EYİCE: "İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimai Bir Müessesesi:Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İÜİFM*, C. XII, İstanbul 1962/63, s. 1-80; Mustafa KARA: *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul 1990; Ahmet Yaşar OCAK: "Zaviyeler" *VD*, C. XII, Ankara 1978, s. 247-271.

² Mustafa CEZAR: a.g.m., s.1402.

³ Mustafa CEZAR: a.g.m., s.1405.

⁴ Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf", a.g.m., s. 170.

⁵ Bursa'da XV. yüzyılda düzenlenmiş 33 vakfiyeye göre tespit edilmiştir.

Tablo 1: Bursa'da İmar Faaliyetlerine Katılan Gruplar İle Bu Grupların Yaptırdıkları Yapı Türleri

Hizmetler	Yapılar	Gruplar					Toplam	Oran
		Padişah	Örfiye	İlmiye	Saray M.	Reaya		
Dini Yapılar	Cami	4	1	1	1	1	8	%11.42
	Mescid		3	4	1	1	9	%12.85
	Türbe	4	1		1		6	%8.58
	Toplam	8	5	5	3	2	23	%32.85
Eğitim Hizmetlerine Ait Yapılar	Mektep		2		1	1	4	%5.71
	Medrese	4	3	1		1	9	%12.85
	Zaviye	1	2	1			4	%5.71
	Kütüphane		1	1			2	%2.85
	Toplam	5	8	3	1	2	19	%27.12
Belediye Ve Sosyal Hizmet Yapıları	Darüşşifa	1					1	%1.43
	İmaret	3	1		2		6	%8.58
	Hamam	3	2	1	1		7	%10
	Çarşı		1				1	%1.43
	Bedesten	1					1	%1.43
	Han	3	4			1	8	%11.42
	Su yolu Çeşme	2	1		1		4	%5.71
	Toplam	13	9	1	4	1	28	%40
	Genel Toplam	26	22	9	8	5	70	%100
	Toplam	%37.14	%31.43	%12.85	%11.43	%7.15		

1. Padişahların İnşa Ettirdiği Yapılar

Tabloda görüldüğü üzere XV. yüzyılda Bursa'da en fazla vakıf yapılar, %37.14'lük bir pay ile padişahlara aittir.

Padişahları, %31.43'lük bir pay ile diğer devlet görevlileri olan ehl-i örf grubu, %12.85'lik bir pay ile ilmiye mensupları, %11.43'lük bir pay ile saray mensupları izlemektedir. Reyanın yaptırdığı yapıların oranı ise %7.15'te kalmıştır.

Elimizdeki tablo XV. yüzyılda Bursa'da kurulmuş tüm vakıfları ve yapıları yansıtmaya bile⁶ bizlere genel bir fikir vermesi açısından anlamlıdır.

Tablodaki veriler ışığında Bursa şehrinin imar ve gelişmesine en fazla katkıda bulunanlar -servetleriyle de orantılı olarak- padişahlar ve diğer devlet görevlileri olmuştur.

Padişahlar Bursa'da vakıf yoluyla dinî hizmet yapıları, eğitim-öğretim hizmetlerine ait yapılar, beledî ve sosyal hizmet yapıları kurmuşlardır. Padişahların bu hizmet alanları arasında en çok ilgi gösterdikleri alan, beledî ve sosyal hizmet alanı olmuştur. Vakfiyelere göre üç hizmet alanında toplam 26 yapı kuran padişahlar, dinî hizmet alanında 8, eğitim-öğretim hizmetleri alanında 5, beledî ve sosyal hizmet alanında 13 yapı kurmuşlardır.

Padişahların kurduğu dinî hizmet alanındaki yapılar arasında camiler ve türbeler bulunmaktadır. Yıldırım Camii ve Türbesi⁷, Ulu Cami⁸, Muradiye Camii ve Sultan II. Murad Türbesi⁹, Yeşil Cami ve Yeşil Türbe¹⁰ bu yapıların başlıcalarıdır.

Toplumun eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürmesini düşünün padişahlar bu alanda, 4 medrese ve bir de zaviye inşa ettirmişlerdir. İnşa ettirilen bu yapılar arasında, Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Yıldırım¹¹ ve Vaiziye¹² medreseleri, Çelebi Sultan Mehmed'in yaptırdığı Yeşil Medrese ve II. Murad'ın inşa ettirdiği Muradiye Medresesi¹³

⁶ XV. yüzyılda Bursa'da, vakfiyeleri elimize ulaşmamış bir çok yapının varlığını, başka kaynaklardan ve günümüze ulaşan yapılardan biliyoruz. Bkz. E.Hakkı AYVERDİ: **İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I.** İstanbul, 1966; **Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri V.** İstanbul, 1983; **Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III-IV.** İstanbul, 1974; **Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri II.** İstanbul, 1972. Ayrıca Şer'iyye sicillerinde XV. yüzyılda kurulmuş daha bir çok vakfın olduğunu da yapılan çalışmalardan anlıyoruz. Bkz.Yakup TUNCER: **Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları**, Bursa 1992, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁷ Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS): C 1/53 4a-6a; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA): 608/79/95.

⁸ BŞS: 29/222/91b-92a.

⁹ VGMA: 595/96/93.

¹⁰ Ayverdi, bu vakfiyenin İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim CevdetYazmaları Kısmı, Fermanlar No.5'te olduğunu bildirmiştir. Ayrıca o, gördüğü bu vakfiyenin kısmi bir tercümesini de eserinde vermiştir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve...", a.g.e., II, 49-50. Fakat Kamil Kepecioğlu, Mustafa Bilge ve Mefail Hızlı gibi araştırmacılar, tüm aramalara rağmen bu vakfiyenin bulunamadığını beyan etmişlerdir. Mefail HIZLI: **Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri**. İstanbul 1998, s.145, dipnot 16; Mustafa BİLGE: **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1974, s. 182, dipnot, 2; Kamil KEPECİOĞLU: **Bursa Kütüğü**, C. IV, s. 380.

¹¹ VGMA. 608/79/95.

¹² BŞS: 29/222/91b-92a.

¹³ VGMA: 595/96/93.

bulunmaktadır. Zaviyeyi ise Ebu İshak Kazeruni dervişleri adına Yıldırım Bayezid¹⁴ inşa ettirmiştir.

Bir şehrin imarında beledi ve sosyal hizmet yapılarının önemi küçümsenemez. XV. yüzyıl Bursa'sında toplumsal işlevi bulunan yapıların çoğunluğu beledi ve sosyal hizmet alanında vakıflar kuran padişahlar tarafından oluşturulmuştur. Padişahların bu alanda kurduğu yapılar arasında; 1 darüşşifa, 3 imaret, 3 hamam, 1 bedesten, 3 han ve 2 de su yolu/çeşme yer almaktadır.

Bursa'da ilgili dönemde adı geçen tek darüşşifa olan Yıldırım Darüşşifası'nın bânisi Yıldırım Bayezid'dir. Bu padişah'ın diğer vakıf yapıları arasında, Yıldırım İmaret, bedesten, han, hamam ve su yolu/çeşme yer almaktadır.¹⁵ Muradiye İmaretinin kurucusu olan Sultan II. Murad aynı zamanda Muradiye Hamamı'nın ve Tavuk Pazarı (Yeni Hamam) Hamamı'nın da bânisidir. O Muradiye semtindeki külliyesine su getirmek amacıyla bir de su yolu ve çeşme yaptırmıştır.¹⁶ Geyve Hanı ve Yıldırım Bedesteni'nin batısındaki han ise Sultan Çelebi Mehmed'in vakıfları arasındadır.¹⁷

2. Örfiye Sınıfının İnşa Ettirdiği Yapılar

XV. yüzyılda vakıf yoluyla Bursa'nın imarına katılan gruplardan ikinci sırada örfiye sınıfı bulunmaktadır. Bu sınıf XV. yüzyılda vakıf yoluyla Bursa'da kurulan 70 eserden 22 tanesini kurmuştur. Kurulan bu yapıların hizmet alanlarına göre dağılımı ise şöyledir. Ehl-i Örf mensuplarının kurdukları yapılardan 5 tanesi dinî hizmet, 8 tanesi eğitim-öğretim hizmeti ve 9 tanesi ise beledi ve sosyal hizmetler ile ilgilidir.

Örfiye sınıftan olan kişilerin kurdukları yapılar arasında en kapsamlısını, "İvaz Paşa Külliyesi"ni kuran Vezir Hacı İvaz Paşa oluşturmuştur. İvaz Paşa Külliyesi'nde bir medrese (İmadiye Medresesi), iki mescid (İmadiye Mescidi ve Hasan Paşa Mescidi yanındaki mescid), bir mektep, türbe, çeşmeler, hanlar ve çarşı bulunmaktadır.¹⁸

¹⁴ Zaviyenin aslı Arapça olan vakfiyesi, Adnan Erzi tarafından Arapçası ve Türkçesi olmak üzere neşredilmiştir. Bkz. Adnan ERZİ: "Bursa'daki İshaki Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi" *VD. C. II*, Ankara 1942, s. 423-431. Erzi, Yıldırım Bayezid'in Kazeruni dervişlerine mahsus zaviyenin vakfiyesinin, Şehir ve İnkılab Vesikaları Müze ve Kütüphanesi'nde, Merhum Muallim Cevdet Beyin vesikaları arasında bulunduğunu beyan etmiştir. Vakfiye Bursa kadısı olan Molla Fenârî'nin tasdikini taşımaktadır.

¹⁵ VGMA: 608/79/95.

¹⁶ VGMA: 595/96/93.

¹⁷ Adnan ERZİ: a.g.m., s. 428.

¹⁸ VGMA: 591/191/188; BŞS: C 1/53/16a-19a; Salih PAY: *Bursa İvaz Paşa Külliyesi*, Bursa 1996, s. 51-70.

Timurtaş Paşa oğlu Hacı Umur Bey'in ise Akçardak adı verilen yerde bir camii, bu cami içerisinde bir kütüphanesi ve Tuz Pazarı civarında inşa ettirdiği bir hamamı bulunmaktadır.¹⁹ Ümeradan olan Subaşı Eyne Bey ise Bursa'da bir medrese ve bir hamam yaptırmıştır.²⁰ Vezir Çandarlızade Ali Paşa ve Bedreddin Bey b. Abdullah da Bursa'da zaviye inşa ettiren kişiler arasındadır. Çandarlızade Ali Paşa, zaviyesini Ebu İshak Kazeruni dervişleri adına yaptırdığını belirtirken,²¹ Bedreddin Bey de Şehreküstü mahallesinde bina ettirdiği zaviyesini misafirlere, alimlere ve gelip geçenlere vakfettiğini belirtmiştir.²² XV. yüzyıl Bursa'sında Emirü'l-kebir İsa Bey b. Bayezid Paşa tarafından kale içinde yaptırılan ve kendi adını taşıyan medrese, imaret ve mescidi saymak mümkündür.²³ Bunlarla birlikte Timurtaş Paşa'nın torunu ve ümeradan olan Mahmud Bey b. Ali Bey b. Timurtaş Paşa da Bursa'nın Umur Bey mahallesinde bir sıbyan mektebi yaptırmış ve burada okuyacak olan kişilere vakfetmiştir.²⁴

3. İlmiye Sınıfının İnşa Ettirdiği Yapılar

XV. yüzyıl Bursa'sının gelişmesinde üçüncü sırayı alan grup ilmiye sınıfıdır. Bu sınıf, toplam 9 yapı kurmuştur. Bunların kurdukları yapılardan 5'i, dinî hizmet yapıları, 3'ü eğitim-öğretim hizmeti yapıları ve 1'i de beledi ve sosyal hizmet yapılarıdır. Görüldüğü üzere ilmiye sınıfının kurduğu yapıların çoğunluğunu biri cami ve dördü de mescid olan dinî hizmet yapıları oluşturmuştur. İlmiye sınıfının kurduğu bu cami ve mescidler şunlardır:

Molla Fenari tarafından Bursa'da bina ettirilen Molla Fenari mescidleri²⁵ (üç adet) ve Molla Yegan adıyla anılan Mevlana Mehmed b. Armağan'ın inşa ettirdiği Molla Yegan Mescidi'dir.²⁶ Molla Fenari'nin kardeşi olan Molla İsa Bey ise Bursa kalesindeki

¹⁹ VGMA: 591/181/182; 191/183/183.

²⁰ VGMA: 579/339/151.

²¹ İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", *Bulleten*, C. V, Ankara 1941, s. 562-575; İ.Hakkı UZUNÇARŞILI: *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 1988, s. 556-558.

²² VGMA: 581/299/301.

²³ Vakfiyenin iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan biri Topkapı Sarayı Arşivi, D. 7080 numarada, diğeri ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Vakfiyeler, 162/9 numarada bulunmaktadır. Mustafa BİLGE: a.g.e., vakfiyeler bölümü, s.l. Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki nüshanın fotokopisi ve tercümesi için bkz. Mustafa BİLGE: a.g.e., vakfiyeler bölümü, s. 30-40. Başbakanlık Arşivi'ndeki vakfiyeyi, Bursa kadısı Mehmed b. Armağan (Molla Yegan) tanzim etmiş, Kadıasker Ahmed Gürani (Molla Gürani) ve Yusuf Fenârî'de tasdik etmişlerdir. E.Hakkı AYVERDİ: "Çelebi ve ...", a.g.e., II, s. 295.

²⁴ VGMA: 591/185/185.

²⁵ BOA: Vakfiyeler no: 162/6. Arapça olan vakfiyenin tercümesi ve fotokopisi için bkz, Mustafa BİLGE: a.g.e., s.13-19.

²⁶ BŞS: 156/208/23a-25a.

Kaplıca kapısı içerisinde bir cami yaptırmıştır.²⁷ Bunlarla birlikte Molla Fenari'nin kurduğu Pınarbaşı'ndaki Molla Fenari Medresesi²⁸ ile Molla Yegan'ın kütüphane vakfını²⁹ bu yapılar arasında saymak gerekir. Bursa'da o dönemde yaşayan insanların manevi hayatında önemli bir yeri olan Emir Sultan, daha sonra oluşacak külliyesinin ilk nüvesini kurduğu zaviye ile atmıştır.³⁰ Mevlana Şemseddin Fenari'nin torunlarından olan Mevlana Ali Çelebi ise kurduğu aile vakfına gelir getirmek üzere bir hamam yaptırmıştır.³¹

4. Saray Mensuplarının İnşa Ettirdiği Yapılar

Bursa'da XV. yüzyılda imar faaliyetlerine katılan gruplardan dördüncü sırayı Saray mensupları almaktadır.³² Bu dönemde Bursa'da vakıf eser yaptıranlar genelde saray mensubu kadınlardır. Bunlar üç kişi olup ikisi padişah kızı, biri de ümera kızıdır. Bu kadınların kurdukları vakıf yapılardan 3'ü dinî hizmetler müessesesi, 1'i eğitim-öğretim müessesesi, 4'ü de beledi ve sosyal hizmetler ile ilgilidir.³³

Saray mensubu kadınlardan en kapsamlı yapılar topluluğunu, Sultan Yıldırım Bayezid'in kızı olan Hundi Hatun oluşturmuştur. Hundi Hatun, eşi için Emir Sultan Camii, İmaret, Türbesi ve Hamamı'nı yaptırmışken³⁴ aynı zamanda daha önce Emir Sultan'ın kurduğu bir zaviye ile çekirdeği atılan Emir Sultan Külliyesi'ni de meydana getirmiştir. Bu külliye çevresinde yeni yerleşmeler gerçekleşmiş, böylece Bursa'nın Emir Sultan mahallesi bu külliye sayesinde varlık bulmuştur. Sultan Selçuk Hatun Mescidi ve Selçuk Hatun İmaretinin inşasını da Sultan Çelebi Mehmed'in kızı olan Sultan Selçuk Hatun gerçekleştirmiştir.³⁵ Hundi Hatun binti Karacabey b. Abdullah ise Ulu Cami'nin kuzey tarafında bir sıbyan mektebi inşa ettirmiştir.³⁶

²⁷ BOA: 162/6.

²⁸ BOA: 162/6.

²⁹ BŞS: 156/208/23a-25a.

³⁰ Emir Sultan külliyesinin temeli sayılan Emir Sultan vakıfları ve bu vakıflara ilave ve ilhak yaptıkları bilinen birçok kişi ile beraber Emir Sultan'ın zevcesi olan Hundi Hatun'la Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyeleri neşredilmiştir. H. Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi" VD, C. IV, Ankara 1958, s. 39-75. Emir Sultan'ın vakfiyesi ve daha sonra değişik kişiler tarafından Emir Sultan adına vücuda getirilen vakıflar ve vakfiyeler, İstanbul Başbakanlık Arşivi 162/1 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu vakfiyeler arasında Fatih Sultan Mehmed'in Emir Sultan adına düzenlettirdiği vakfiyede yer almaktadır. H. Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları...", a.g.m., s. 43.

³¹ VGMA: 592/112/99.

³² Bu sınıfa, sadece sarayda yaşayan padişah aileleri değil, tüm askerî sınıfın anneleri, eşleri ve kızları dahil edilmiştir.

³³ Bkz. Tablo 1.

³⁴ H. Baki KUNTER: "Emir Sultan Vakıfları..." a.g.m., s. 40.

³⁵ VGMA: 608/384/333.

³⁶ VGMA: 581/382/381.

5. Reayanın İnşa Ettirdiği Yapılar

Osmanlı toplumunda, kısaca devlet görevlileri diye vasıflandırılabilen askerîlerden başka bir de toplumun çoğunluğunu oluşturan, ticaret, sanat, zanaat, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan reaya bulunmaktadır. Reaya da kendi imkanları ölçüsünde vakıf kurma faaliyetlerine katılmış, çeşitli amaçlara yönelik vakıflar ve vakıf kurumlar meydana getirmişlerdir. Reayanın oluşturduğu kurumlar arasında 2 tane dinî hizmet kurumu, 2 tane eğitim-öğretim kurumu ve 1 tane de beledî ve sosyal hizmetlere ait yapı bulunmaktadır. Reaya XV. yüzyılda Bursa'da imar faaliyetlerine katılan en küçük grup olmuştur.

Reayadan olan Hoca Muslihiddin Mustafa Çelebi b. Hoca Tacettin Tahtakale'de bir medrese ve aynı mahallenin üst kısmında da bir cami yaptırmıştır.³⁷ Vakfiyesinden kelle satan bir kişi olduğu anlaşılan Hacı İbrahim b. Abdullah Errevas (Başçı İbrahim) ise Bursa'da bir mescid, bir mektep ve bir de imaret yaptırmıştır.³⁸

B- XV. Yüzyılda Bursa'da Vakıflar Yoluyla Kurulan Eserlerin Hizmet Alanları ve Yapı Türleri

XV. yüzyıl Bursa'sındaki imar faaliyetlerini bir de yapı türleri bakımından incelemek konunun anlaşılmasına daha da yardımcı olacaktır. Bursa'da kurulan ve hizmet amaçlarına göre ayrılan yapılar üç kategoride ele alınmıştır. Bunlar; Dinî hizmet amaçlı yapılar, eğitim-öğretim amaçlı yapılar ve beledî ve sosyal hizmet yapılarıdır. Vakfiyelerde geçen yapı türleri incelendiğinde, şehirde kurulan yapıların %32.85'ini dinî hizmet yapıları, %27.12'sini eğitim-öğretim kurumları, %40'ını da beledî ve sosyal hizmet amaçlı yapıların oluşturduğu görülmüştür.³⁹

Bursa şehrinde kurulan mescid ve medreselerin diğer yapı türlerinden sayı ve oran bakımından daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.⁴⁰ Buna göre şehrin imarında ve müesseseleşmesinde ilk önce ihtiyaç duyulan ibadet mekanları ile eğitim kurumlarının kurulduğu anlaşılmaktadır.

Şehrin gelişmesinde ikinci sırayı alan yapı türü ise çoğunlukla padişahların kurdukları camiler ve hanlar olmuştur. Daha öncede belirtildiği üzere padişahlar, şehrin muhtelif bölgelerinde yaptırdıkları camiler (külliye) ile şehrin gelişmesinde önemli bir rol

³⁷ BŞS: C 1/53/19b-21a.

³⁸ BŞS: 158/374/97a-99a.

³⁹ Bkz.Tablo 1.

⁴⁰ Bkz.Tablo 1.

oynamışlardır. Ticaret yeri ve mesken olarak kullanılan hanlar da camilerle aynı oranda kurulmuş yapılardır. Bu veriler ışığında halkın dinî kurumlar kadar şehirde ticaretin gelişmesine büyük ölçüde yardımcı olan ticarî yapılara da önem verdiğini söylemek yanlış olmaz. Bursa'nın Osmanlı Devleti'nin önemli bir transit ve ticaret kenti olduğu dikkate alınırsa bu bilgi daha da anlam kazanır.

Tabloda dikkati çeken yapı türlerinden biri de hamamlardır. %10'luk bir pay ile Bursa yapıları arasında üçüncü sırayı alan hamamlar, toplumun ve vakıf kurucularının temizliğe verdikleri önemin de bir göstergesi durumundadır.

Bursa'da kurulan yapılar arasında %8.58'lik bir payla dördüncü sırada yer alan yapı türleri türbeler ve imaretlerdir. Bir yandan toplum kültürünü yansıtan türbeler, bir yandan da kişilerin unutulmamaları ve daima yadedilerek anılmaları amacıyla yaptırdıkları eserler olmuştur. Şehirde, kabirleri üzerine türbe yapımına en fazla padişahların ilgi gösterdikleri görülmektedir.⁴¹ Kurulan imaretler ise, fakirlere, medrese ve mektep öğrencilerine, misafirlere ve vakıf kurumlarında çalışan personele hizmet veren, toplum yardımlaşmasının müesseseseleşmiş örneklerinden biridir.

Şehirdeki mektep, zaviye ve su yolu/çeşmeler, %5.71'lik bir oranla o dönemde kurulan vakıf yapılar arasında beşinci sırayı oluşturmuşlardır. Mektepler, küçük yaştaki çocukların eğitim öğretim görmelerine imkan sağlamış, zaviyeler, genelde ıssız yerlerde kurularak oraları şenlendirmiş, ayende ve revendeye hizmet ederek, halkın manevî duygularını ikmal etmiş ve bazen de bir şeyhin önderliğinde savaşımlara katılan kişilerin yaşadığı yerler olmuşlardır.⁴² Vâkıflar kurdukları çeşmeler ile de günümüzde belediyelerin üstlendikleri hizmetleri yerine getirerek hem şehirleşmede etkili olmuşlar hem de halkın su ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır.

Şehirdeki diğer yapılar arasında; hem halkın, hem de öğretim-öğretim faaliyetlerini sürdüren kişilerin ve öğrencilerin faydalanabileceği kütüphaneler ile halk sağlığı konusunda müesseseseleşmiş bir yapı olan darüşşifalar, ticaret mekanları olan çarşı ve bedestenler yer almaktadır. Belirtilen tüm bu yapılar haricinde, kişilerin kendilerinin

⁴¹ Semavi EYİCE: "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", *VD. C.V*, Ankara 1962, s. 131-149; İlk altı Osmanlı Padişahının türbeleri Bursa'dadır. Ahmed Tevhid ULUSOY: "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, C. III, S.977-981, s. 1047-1060.

⁴² Mustafa KARA: "Tekkeler ve Zaviyeler...", a.g.e., s. 131-194.

inşa ettirdikleri mesken, dükkan veya depo olarak kullandıkları ve vakfa konu olmuş yapıların da Bursa şehrinin imarında önemli bir yer tuttuğunu dikkate almak gerekir.

Sonuç olarak; XV. yüzyılda Bursa şehrinin imarına ve geliştirilmesine başta padişahlar, devlet adamları ve halk olmak üzere tüm gruptan insanlar katılmıştır. Padişahlar kurdukları geniş fonksiyonlu külliyelerle yeni mahalleler ve yerleşim alanları oluşturmuşlardır. Bu sayede Bursa'nın fizikî yayılma alanını kaleden çevreye doğru genişletmişlerdir. Devlet görevlilerinin ve halkın inşa ettirdikleri yapılar ise dış sınırları külliyelerle belirlenmiş olan şehrin iç dokusunu oluşturmuş, şehrin ticarî ve ulaşım hayatına bir canlılık getirmiştir.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise; bir şehrin imarında halkın her türlü ihtiyacının düşünüldüğü ve bu ihtiyaçlar çerçevesinde vakıf eserlerinin kurulduğudur. Şehirde, ibadet mekanları için cami ve mescidler kurulmuş, eğitim-öğretimin yapılabilmesi için mektepler, medreseler, kütüphane ve zaviyeler inşa edilmiş, sağlık konusunda darüşşifalar oluşturulmuş, temizlik konusunda hamamlar, içme suyu ihtiyacı için çeşmeler ve su yolları kurulmuş, halkın her türlü ihtiyacının karşılanabilmesi amacıyla çarşı, bedesten ve hanlar inşa ettirilmiştir. Bütün bunlar vakıfların toplumun ihtiyaçlarına göre eserler teşekkül ettirdiklerinin birer örneğidir.

Fetihten önce bir Bizans kenti (kalesi) durumunda olan şehir, fetihten sonra hızla Türk kültür müesseseleri ile donatılmış ve şehre kısa sürede Türk şehri damgası vurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, fethedilen şehirlerin yeniden yapılandırılması, dinî, kültürel, sosyal yardım, ticarî ve ekonomik alanlarda geliştirilmesi genellikle vakıflar yoluyla gerçekleştirilmiş olup Bursa şehri de bu konudaki ilk örneklerden birini teşkil etmiştir. Vakıf müessesesine dayanan, bir taraftan bu yerlerin fizikî çehrelerini değiştiren, diğer taraftan da onlara yeni bir oluşum sağlayan bu faaliyetler daha sonraki asırlarda da devam etmiştir.⁴³

⁴³ Damat İbrahim Paşa doğum yeri olan Muşkara köyüne, bir çok vakıf tesisler kurup göçmenler yerleştirerek bu köyü Nevşehir haline getirmiştir. Bahaeddin YEDİYILDIZ: "Vakıf" a.g.m., s. 170; Yozgat'ın da şehirde kurulan vakıflar sayesinde geliştiği ve küçük bir kasaba görünümünde iken bir şehir durumunu aldığı bu konuda yapılan bir araştırma ile ortaya konulmuştur. Hamza KELEŞ: **Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)**, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1996), s. 179-180.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

a-Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki (VGMA) Vakfiyeler (Defter no/ Sayfa no/ Sıra no şeklinde gösterilmiştir.)

591/191/188, 591/185/185, 579/339/151, 591/181/182, 591/183/183, 595/96/93, 608/79/95, 608/384/333, 593/7/6, 581/466/439, 588/128/134, 2163/12, 2163/80, 739/54/29, 582/532/408, 581/299/301, 581/382/381, 592/112/99.

b-Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) Vakfiyeler (Defter no/ Sayfa no şeklinde gösterilmiştir.)

162/1, 162/6, 162/9.

c-Bursa Şer'iyye Sicilleri'ndeki Vakfiyeler (BŞS) (Eski no/ Yeni no/ sayfa no şeklinde gösterilmiştir.)

1/53/19b, 1/53/4a, 29/222/91b, 156/208/23a, 158/374/97a.

AKOZAN, F. "Türk Külliyyeleri" VD. C.VIII, Ankara 1969.

AYVERDİ, E.H. "İstanbul Mimari Çağının Menşei, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I". İstanbul 1966.

"Yıldırım Bayezid'in Bursa Vakfiyesi ve Bir İstibdalnamesi", VD, C. VIII, Ankara 1969.

"Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid ve Yavuz Sultan Selim Devri V." İstanbul 1983.

Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri III-IV. İstanbul 1974.

Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri II. İstanbul 1972.

BARKAN, Ö.L. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", VD. C. II, Ankara 1942.

"Şehirlerin Teşekkül ve İnkışafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar," İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIII, S. 1-2, 1962-1963.

BİLGE, M. İlk Osmanlı Medreseleri. İstanbul 1974.

CEZAR, M. "Osmanlı Klasik Dönem İmar Sistemi", IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981), III, Ankara 1989.

ERGİN, O. Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi. İstanbul 1939.

ERZİ, A. "Bursa'daki İshakî Dervişlerine Mahsus Zaviyenin Vakfiyesi" VD. C. II, Ankara 1942.

EYİCE, S. "Bursa'da Osman ve Orhan Gazi Türbeleri", VD. C. V, Ankara 1962.

"İlk Osmanlı Devrinin Dinî-İçtimaî Bir Müessesesi:Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XII, İstanbul 1962/63.

HIZLI, M. Osmanlı Klâsik Döneminde Bursa Medreseleri. İstanbul 1998.

HUART, C. "İmaret", İA, C. V/2, İstanbul 1960.

KARA, M. Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler. İstanbul 1990.

Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler II. Bursa 1993.

KAZICI, Z. "Osmanlı Devleti'nde İmaret" Osmanlı, C. 5, Ed: Güler EREN. Ankara 1999.

- KELEŞ, H. **Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)**. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.
- KEPECİOĞLU, K. **Bursa Kütüğü**, C. I-IV (Bursa Eski Basma ve Yazma Eserler Kütüphanesi, Genel no: 4519-22).
- KUBAN, D. "Anadolu-Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler," **VD**, C. VII, İstanbul 1968.
- KUNTER, H.B."Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfiyesi", **VD**. C. IV, Ankara 1958.
- OCAK, A. Y. "Zaviyeler" **VD**. C. XII, Ankara 1978.
- PAY, S. **Bursa İvaz Paşa Külliyesi**. Bursa 1996.
- REYHANLI, T. "Osmanlı Mimarisinde İmaret: Külliye Üzerine Notlar", **Türk Kültürü Araştırmaları**, C. XV, S. 1-2, Ankara 1976.
- TUNCER, Y. **Mahkeme Sicillerine Göre XV. Yüzyıl Bursa Vakıfları**.Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1992.
- ULUSOY, A.T. "İlk Altı Padişahımızın Bursa'da Kain Türbeleri", **Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası**, C. III, S.977-981.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. "Çandarlızade Ali Paşa Vakfiyesi", **Bellekten**, C.V, S. 20, Ankara 1941.
- Osmanlı Tarihi**, C. I. Ankara 1988.
- "Çelebi Sultan Mehmed'in Kızı Selçuk Hatun Kiminle Evlendi?", **Bellekten**, S. 82, Ankara 1957.
- ÜLKEN, H.Z. "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği," **VD**. C. IX, Ankara 1970.
- YEDİYILDIZ, B. "Vakıf", **İA**. C. XIII, İstanbul 1982.
- "Osmanlı Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrât Sistemi", **Osmanlı**, 5, Editör: Güler Eren, Ankara 1999.
- "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi," **Türk Kültürü**, C. XIX, S. 219.
- YÜKSEL, M. "Kara Timurtaş Oğlu Umur Beyin Bursa'da Vakfettiği Kitaplar ve Vakıf Kayıtları" **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 31, Ağustos 1984.